

BEATA FORTUNA-ANTOSZKIEWICZ*, JAN ŁUKASZKIEWICZ*

IDENTIFYING THE COMPOSITION OF THE MANOR PARK IN WIELGIE WITH REFERENCE TO THE PAINTINGS OF JACEK MALCZEWSKI

IDENTYFIKACJA KOMPOZYCJI PARKU DWORSKIEGO W WIELGIEM W ODNIESIENIU DO MALARSTWA JACKA MALCZEWSKIEGO

Abstract

Detailed field investigations are of key importance to the restoration of neglected and dilapidated historical parks, enabling the identification of former compositional structures. A careful analysis of the existing vegetation forms a basis for the interpretation of spatial conditions. Equally invaluable in confirming the existence of these are the memories of the former owners, vintage family photographs, or artists' impressions. Canvases by Jacek Malczewski, one of the most outstanding Polish artists, are an example of just such an historical record. This paper presents an investigation to identify the original composition of the park in Wielgie based on field studies and the interpretation of works by Jacek Malczewski.

Keywords: Malczewski, Wielgie, analysis of vegetation, park's composition

Streszczenie

Kluczowe dla rewaloryzacji zaniedbanych lub zdewastowanych parków historycznych są szczegółowe badania terenowe, w trakcie których można identyfikować dawne struktury kompozycyjne. Wnikliwa analiza zastanej szaty roślinnej staje się podstawą interpretacji przestrzennej. Nieocenione dla potwierdzenia istnienia dawnych układów są np. wspomnienia dawnych właścicieli, archiwalne fotografie rodzinne czy impresje malarskie. Przykładem takiego historycznego zapisu są obrazy Jacka Malczewskiego, jednego z najwybitniejszych polskich malarzy. W niniejszym artykule przedstawiono sposób dochodzenia do identyfikacji kompozycji parku w Wielgiem w oparciu o badania terenowe i interpretację przedstawień Jacka Malczewskiego

Słowa kluczowe: Malczewski, Wielgie, analiza szaty roślinnej, kompozycja parku

* PhD Arch. Beata Fortuna-Antoszkiewicz, PhD Arch. Jan Łukasziewicz, Department of Landscape Architecture, Faculty of Horticulture, Biotechnology and Landscape Architecture, Warsaw University of Life Sciences – SGGW.

1. INTRODUCTION

Manor parks were characteristic elements of the pre-war Polish landscape. Currently often neglected or forgotten, they are merely a sad legacy of the past. It follows therefore that the restoration of such parks in order to preserve the cultural heritage is an important and pressing issue.

Crucial to their restoration is detailed field research; this facilitates the identification of the original historical structural elements. A careful analysis of the existing vegetation becomes the basis for spatial interpretation. This is important, especially in the case of sites particularly neglected or vandalized (a nonexistent manor house, the disappearance of the road system, lack of original features) and when there is no historical data that clearly indicates the design of the park and its surroundings. The memories of former owners, archival family photographs and artists' impressions are invaluable in confirming the existence of historical remains discovered in situ.

An example of such an historical record are the phenomenal paintings of Jacek Malczewski, one of the greatest Polish painters. In some of these, Malczewski left a clear image of two places which had great significance for him: the Wielgie Estate of his Uncle Karczewski, where he spent his childhood, and the Lusławice Estate, where his sister lived.

In this paper, the authors would like to demonstrate how both field studies and a study of the paintings of Jacek Malczewski were utilised to re-discover the original design of the estate.

2. RESEARCH OBJECTIVES

The overall aim of the research was to reconstruct the original spatial composition of the park at Wielgie (now completely obliterated) in order to restore the historic form appropriate to the status of the heritage site. The essence of the discussion was the idea of recalling the *genius loci* of the times when Jacek Malczewski lived at the manor and created his paintings. To achieve the main objectives it was necessary to conduct a thorough analysis of the existing condition of the site, particularly in the layer of vegetation.

3. FURTHER RESEARCH

The historic park at Wielgie falls under the protection of monuments conservation and is registered under the number 745/A/57 of 20th of December 1957. To date, there is no official historical source that could give a clear picture of the park's composition and surroundings¹. There is no specific information about the spatial arrangement of the area, e.g. the road and path system, planting schemes and vistas. Contemporary data² does not provide significant information about any changes

¹ *Mapa Taktyczna Polski. 1938*, scale 1:10 000, Godło: P44 S33 SOLEC, Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 1919-1939.

² T. Woźniczka, L. Kozera, M. Kozera, H. Rybińska, *Ewidencja dokumentacyjna parku w Wielgiem, gm. Ciepiałów, woj. radomskie*, PTTK, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Radom 1991; *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Ogrody (1)*, Studia i Materiały, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa 1992.

which may have taken place on the estate during the post-war years. Therefore any current research of the park's composition is primarily based on the existing spatial, natural and functional conditions. During the period March-September 2012 an overview of the park was conducted which comprised field studies and a detailed inventory of the vegetation³.

A unique, unofficial source of reference were the paintings of Jacek Malczewski, which convey the artist's personal impression of his uncle's estate and something of its atmosphere. For example, in the series of "Thanatos", "Self-portrait against the background of the court in Wielgie" (1909), and "Childhood – Jacek over a pond in Wielgie" (1919).

A comparison of Malczewski's paintings depicting the manor at Lusławice (*The Return*, 1920; *The Empty Manor*, 1922)⁴ with the contemporary appearance of this property (September 2012) is indicative of a high degree of realism. Thus his canvases devoted to Wielgie are likely to contain information about the appearance of the manor and the park as they existed in the past.

4. DESCRIPTION OF RESEARCH

The estate at Wielgie was founded in its present location in the 18th century⁵. Its final design was realised in the mid-19th century⁶. At that time the owner of the property was Felix Karczewski (b. 1830 – d. date unknown) the father of Wenceslas (1855–1911), who was the author of the novel "The Wielgie" and the uncle of one of the greatest Polish painters – Jacek Malczewski.

Jacek Malczewski (b. 15th July 1854 in Radom) lived at the estate of his uncle from 1867 to 1871. The time he spent there had a huge impact on shaping the personality and artistic sensibility of the artist. Together with his cousins, young Malczewski was raised under the supervision of Adolf Dygasiński, who instilled in him a deep patriotism, the manifestation of which can be seen in the subject matter of his paintings. The artist maintained a deep connection with Wielgie (his mother, Maria⁷, was buried in the local cemetery in 1898) and returned there many times, producing several of his greatest paintings.

Malczewski immortalized the image of the estate in many of his canvases, as well as motifs of the surrounding countryside.

Historical design of the park

The canvases of Jacek Malczewski convey vital information about the appearance of the Karczewski estate. They show the shape of the country house as a small L-shaped wooden one-storey building. At the front, there was a tiny columned portico

³ B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz, P. Wiśniewski, *Inwentaryzacja szaty roślinnej wraz z gospodarką drzewostanem. Park w Wielgiem, Gm. Ciepiałów, pow. Lipski, woj. Mazowieckie*, plan in scale 1:500, manuscript, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Warszawa 2012.

⁴ J. Malczewski, *The Return*, 1920, oil on plywood, [in:] J. Puciata-Pawłowska, *Jacek Malczewski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, 243, ill. 162; *The Empty Manor*, 1922, oil on canvas, private collection.

⁵ *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Ogrody (1)*...

⁶ T. Woźniczka, L. Kozera, M. Kozera, H. Rybińska, *Ewidencja dokumentacyjna*...

⁷ A. Jakimowicz, *Jacek Malczewski, Auriga*, Warsaw 1974; S. Stopczyk, *Jacek Malczewski*, KAW, Warszawa 1984; D. Kudelska, *Malczewski. Obrazy i słowa*, W.A.B., Warszawa 2012.

crowned with a triangular gable. Along the walls of the manor stretched rectangular flower beds edged with ornamental grasses, seasonal flowers and common lilacs⁸. Additionally during the summertime along the manor's walls, pots were placed containing ornamental plants with decorative leaves or flowers (e.g. datura). In front of the building was a circular lawn surrounded by a low decorative wooden picket fence, painted white⁹. In the background, behind the manor, a pond is visible with a group of three Lombardy poplars – a recurring theme in paintings by Malczewski – along its northern shore. The landscape depicted is light-exposed, suggesting a vast open space bordered with groups of trees in front of the manor. On the east side of the building one can see the border of a denser park stand¹⁰.

The spatial arrangement of the estate with a circular lawn and paths radiating from it is supported in the map of 1951¹¹. This also noted the extent of the woodland (in both formal and naturalistic areas) as stretching from the edge of the river to the west with a wide belt along the northern border, tapering towards the east. The cultivated area is situated within the present meadow/pasture and arable fields located in the eastern section of the site.

Analysis of the current state of the subject

The spatial arrangement

Currently the original spatial structure of the park is completely illegible. All the old vistas (captured in Malczewski's paintings) have disappeared, both external (e.g. a distant view of the cemetery chapel; a view of the ponds to the west) and internal (e.g. from the manor to the pond). At present in the park there are no emblematic places and objects between which scenic links could exist.

The park stand is dense, with a structure similar to that of a forest. The only exceptions are three clearly defined historical row forms – a central avenue of chestnut trees, a small internal walnut avenue and a row of locust along the east border.

Within the limits of the park only three specific defined areas can now be discerned due to the progressive long-term natural succession of vegetation: one in the site of the former pond, and two on the north side of the horse chestnut avenue, separated by a double row of nut trees. The park's original design and appearance has therefore been almost completely lost.

Buildings and other structures

The former manor of the Karczewski family, which was originally in the centre of the park, no longer exists (demolished in 1945). Partially exposed brick foundations, however, clearly indicate the location of the building. In the immediate vicinity there is the remnant of a brick cellar.

⁸ J. Malczewski, *Thanatos*, 1898-1899, oil on canvas, National Museum in Warsaw, [in:] *Ogród. Forma, symbol, marzenie*, Zamek Królewski w Warszawie, 18 XII 1998 – 28 II 1999, Exhibition catalogue, Warszawa 1998, 359-360.

⁹ J. Malczewski, *My soul from the cycle of my Life*, 1917, oil on canvas, National Museum in Warsaw, Galeria Malarstwa Polskiego.

¹⁰ J. Malczewski, *Self-portrait on the background of the manor in Wielgie*, 1909, [in:] D. Kudelska, *Malczewski...*, ill. 5; *Back in the homeland or Back to home*, 1918, oil on canvas, National Museum in Krakow, Galeria Sztuki Polskiej XX wieku.

¹¹ *Mapa gruntów Państwowego Gospodarstwa Rolnego Wielgie zespołu Starosiedlice w Gminie Łaziska, powiecie łżeckim, województwie Kieleckim położonego*, scale 1:5000, 1951, private collection.

Only three brick outbuildings have been preserved, but are currently in a very poor structural condition: two within the formal park – “Aviary” (probably) to the west, a coach house in the middle and one to the south (the remainder of a larger complex).

In the north-east corner of the site, at a dip in the land level, there is a remarkable feature – the restored authentic tomb of a Polish Army officer dating from September 1939, which is the focus of a gathering of the local community on national holidays and on All Saints Day.

In the area of the old park no original equipment nor any contemporaneous elements have survived.

The communication system

A long driveway paved with local cobbles runs from the main public road to the park and farm. Both its location and materials are original.

There is no clear road network within the park. All the old roads and paths that would indicate a historical form of communication system have disappeared with the exception of an earthy surface within the avenue of chestnut trees. The only other clues to the original layout are two “commas” among the trees, which lead from the main entrance towards the old bridge and towards the pond.

Vegetation

Generally, the vegetation in the park took the form of native and spontaneous plant communities. The forest cover in the vast park area is characterized by a dense canopy and impenetrable undergrowth. Within the stand, interesting old trees are clearly visible. Plant undergrowth throughout the park is in various stages of development or degradation.

The planting can be broadly characterized by two major plant groups: in the low-lying area of land – ash-alder riparian forest (*Circeo-Alnetum*); and in the upper land – lime-oak-hornbeam forest (*Tilio-Carpinetum*).

The park stand consists almost exclusively of deciduous species, the only exception being an introduced and currently dying fir tree growing near the foundations of the manor. The park stand inventory includes 22 tree species (a total of 1020 pcs), of which three dominate: *Fraxinus excelsior*, *Acer platanoides*, and *Alnus glutinosa* – these account for over 70% of the woodland (a total of 736 pcs).

Associated species whose presence is clearly noticeable are: *Ulmus laevis*, *Robinia pseudoacacia*, *Populus sp.*, *Acer pseudoplatanus*, *Prunus padus* and *Salix alba* – a total of 17% forest cover (180 pcs).

A separate group consists of *Aesculus hippocastanum*, within the main avenue (50 pcs). In the park there are also old fruit trees. These are: *Juglans regia*, *Malus domestica*, *Pyrus pyraster*, and *Prunus cerasifera* – 20 pcs.

A total of **54 trees** can be identified as **remaining from the original park design**.

In the park area grows one tree under “monumental” protection – an imposing oak in the middle of the chestnut avenue. In addition to this, there are a total of 38 trees with noteworthy conformation and good or average health.

The undergrowth layer consists of lichens, shrubs and tree seedlings. In most parts this is very dense, but in some places (especially in the north-east) it practically disappears. It consists of saplings and seedlings of trees – mostly common maple, sycamore maple, common bird cherry, common ash, elm, aspen, and cherry plum;

dominant shrubs are *Sambucus nigra*, besides *Euonymus europaeus*, *Prunus spinosa*, interspersed with *Ribes rubrum*, *Corylus avellana*, *Symphoricarpos albus*, *Cornus sanguinea*, *Viburnum opulus* and *Rubus caesius*.

The park has developed a layer of undergrowth broadly coincident with the site conditions: it is dominated by plant groups of *Circeo-Alnetum* and *Tilio-Carpinetum*. Most of the area is dominated by a monoculture of herbaceous species, (an indicator of the high content of nitrogen (nitrates) and well distributed humus in the soil) such as *Urtica dioica* – characteristic of the mesophilic fringe; *Aegopodium podagraria* – such as found in elm-ash forests.

In the south-west (lower ground), the herb layer is dominated by *Eupatorium cannabinum* – a plant rhizome of 1.0-2.0 m; this occurs in the marshy areas subjected to the action of water containing calcium compounds and in communities under spring water¹².

Water system

At the northern, north-western and western areas of the park flows the periodically meandering Kosowka River, supplying a new pond to the north (which has replaced, at a lower level, the old pond) and continuing to run along the western border of the park. At certain times of the year, especially in early spring, this section creates a very picturesque and relatively large backwater. The former location of the pond (in the north-west) is marked by a clear lowering of the land level. It is currently overgrown by vegetation which appeared after the disappearance of the pond ground water. The potential water surface in the park is approximately 0.2 hectares.

The neighbourhood

Wielgie Park is relatively isolated, surrounded directly by treeless farm land, dispersed rural housing and a complex of ponds. In the neighbouring area there are small forests and woods extending towards the south. The development and use of the area has remained virtually unchanged for years. It can therefore be assumed that the shape of the space is analogous to that of the old manor house and farm. This is a major asset, precious and rare now in Poland, where in most places there is a perpetual and often negative transformation of the landscape.

The park is surrounded by several interesting buildings, including the old cemetery chapel, on a slight elevation, and a church, which, although modern, at least indicates the historical site of the old wooden church.

5. RESULTS – STATE OF SURVIVAL OF THE COMPLEX

The age structure of the stand (dendrochronological analysis)

The trees in the park at Wielgie were evaluated in terms of the age and state of preservation. The analytical method used is based on the use of "classes". The determination of the age of the trees was carried out on the basis of dendrometric parameters (the trunk circumference measured at 1.3 m and total height of the tree)¹³. Due to the high variability of the habitat, the study was treated as a series

¹² B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszkiwicz, P. Wiśniewski, *Inwentaryzacja szaty roślinnej...*

¹³ The modified "Tree age table" by L. Majdecki (1986) was used, as were the "Tree age nomograms" developed by J. Łukaszkiwicz (2010). These methods are used to determine the estimated age of the trees on the basis of trunk circumference and height.

of estimates and was based on the assignment of trees to a particular class. This was considered separately from the historical stages of development and degradation of the composition of the park.

Class 1: [217 pcs] – self-seeded trees aged **40 years or younger** – fully grown when maintenance of the park was definitely stopped (from the 2nd half of the 1970s).

Class 2: [411 pcs] – self-seeded trees aged **41-70 years** grown in the park after 1940, when comprehensive development and maintenance of the park stand ceased.

Class 3: [398 pcs] – mature trees – over **70 years** – growing in the park prior to 1939, planted intentionally in the composition of the park.

It can be concluded that the park as a piece of work exists during a specified time dependent on the longevity of the utilized plants – particularly trees. The faithfulness of the form to the original design can potentially be determined if there is an historical source reference as in a recorded image in an artist's painting. The criterion of compliance with the established status quo may be the number of trees of the original – at least one in four mature trees aged approximately 70 years is by design. In relation to the object of research only a small group of trees are from the original design (shaped by the end of the 1930s) part of Class 3. These include horse chestnuts (38 pcs), oaks (4 pcs), walnuts (14 pcs), a group of dozens of the oldest trees (particularly: locusts, ashes, common maples, oaks), growing in a belt along the eastern border of the park, and a few examples of relict trees in the vicinity of the old mansion (e.g. a row of hornbeam and the dying fir). Thus, we can speak with certainty of the disappearance of the original composition of the stand in the park.

Identification of historic objects and structures

The field studies revealed the presence of several important historical structures. These findings make it possible, at least to some extent, to decipher the blurred spatial arrangement of the park¹⁴.

Original linear systems are recognisable: the old chestnut avenue, walnut avenue, and the row of locust along the eastern border. Some remains of the manor house foundations are visible, and several preserved (but dying) ornamental trees around it: the only conifer tree in the area, two horse chestnuts, a dense line of a few common hornbeam (probably the remains of a clipped double row), and above all a monumental but dying oak (adjacent to the manor kitchen¹⁵). The location of the manor house expressly determines the course of the main compositional axis system, focused on the current main entrance to the park proper.

The site of the former pond and convex topography of the peninsula are clearly indicated by ground levels and the extent of the existing forest cover (Ill. 1).

A group of self-seeded trees growing perfectly inside the arc confirm the location of a circular lawn in front of the manor – they define the range of the old lawn and the diversity of density and structure of the surrounding substrate/surface (Ill. 2).

¹⁴ B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz, P. Wiśniewski, *Koncepcja rewaloryzacji parku w Wielgim. Gm. Ciepiałów, pow. Lipski, woj. Mazowieckie*, plan in scale 1:500, manuscript, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Warszawa 2012.

¹⁵ J. Karczewski, *Wspomnienia p. Jerzego Karczewskiego, syna ostatniego właściciela majątku w Wielgim*, verbal message, private collection, Warszawa 2012.

Inside the park, near the coach house, the site of a tennis court is located¹⁶. An examination of the existing vegetation suggests that it was located to the west of the building – in the area without larger trees. The site is covered only by relatively sparse undergrowth, suggesting the presence in this area of a completely different type of substrate.

Clearly visible in the central part of the site is a dense linear arrangement of trees extending to the north. This may suggest the presence in this space of a boundary between the former parkland and farm land (area of agricultural and horticultural crops). Some evidence in support of this is an old avenue of dying walnuts and a few fruit trees located nearby (2 apple, 1 pear, 2 damson, 4 walnuts). These trees and relict nut trees in a double row clearly indicate the presence of the orchard in the place of today's meadow/pasture. The use of locust trees to fill the border shaft in the east area of the property suggests the proximity of a former apiary¹⁷.

6. SUMMARY – CONCLUSIONS

1. The park in Wielgie, strongly linked to the Jacek Malczewski and located in a landscape not transformed since the prewar period, is a unique object of significant historical value, worthy of restoration, emphasis and protection. Despite the high degree of neglect, it is still characterized by a huge potential for natural and cultural heritage.
2. The allegorical paintings of Jacek Malczewski (e.g. those of Luslawice) suggest a high degree of consistency with reality, which by analogy helps to identify the now non-existent manor at Wielgie, its grounds and surrounding landscape.
3. A detailed analysis by the authors of the spatial entities and vegetation enabled the identification of the composite structures of the park and the manor house, which were confirmed by a comparison with the artistic images provided by Jacek Malczewski.
4. The evaluation of park stand age, structure and state of preservation provides important evidence of the former composition's shape, and is a basis for the future development of vegetation maintenance strategies.
5. The detailed diagnosis of the resources and condition of the park's vegetation can be applied to creative maintenance of the estate – conveying the genius loci of Malczewski's images while accepting the changes that have taken place in the area since the war¹⁸, mainly in the natural transformation of vegetation (the advantage of established maintenance began the process of natural succession, which resulted in the evolution of valuable, stable plant communities with a rich avifauna).

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Z. Myczkowski, *Składniki tożsamości miejsca – idea i próba systematyki*, Proceedings: Kraj-Art 2013, Międzynarodowa Konferencja Artystyczno-Naukowa: Element szczególny w otoczeniu – tożsamość miejsca (A Special Element in Its Surroundings; The Identity of Place), Zakopane 10-13.09.2013, 244-267.

- III. 1. South shore of the pond in Wielgie – by J. Malczewski (*Childhood – Jacek over a pond in Wielgie*, 1919) and the same place at present (photo by B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz 2012)
- II. 1. Południowy brzeg stawu w Wielgim – wg J. Malczewskiego (*Dzieciństwo – Jacek nad stawem w Wielgim*, 1919) i stan obecny (fot. B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz 2012)

- III. 2. Identification of the location of the manor in Wielgie with the circular lawn at the entrance – J. Malczewski, *Back in the homeland or Back to home*, 1918, and present state (photo by B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz 2011)
- II. 2. Identyfikacja miejsca usytuowania dworu w Wielgim wraz z gazonem na wjeździe – J. Malczewski, *Powrót w rodzinne strony lub Powrót do domu*, 1918, oraz stan obecny (fot. B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz 2011)

REFERENCES

- FORTUNA-ANTOSZKIEWICZ B., ŁUKASZKIEWICZ J., WIŚNIEWSKI P., *Inwentaryzacja szaty roślinnej wraz z gospodarką drzewostanem. Park w Wielgim. Gm. Ciepiałów, pow. Lipski, woj. Mazowieckie, plan in scale 1:500, manuscript, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Warszawa 2012.*
- FORTUNA-ANTOSZKIEWICZ B., ŁUKASZKIEWICZ J., WIŚNIEWSKI P., *Koncepcja rewitalizacji parku w Wielgim. Gm. Ciepiałów, pow. Lipski, woj. Mazowieckie, plan in scale 1:500, manuscript, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Warszawa 2012.*
- JAKIMOWICZ A., *Jacek Malczewski, Auriga, Warszawa 1974.*
- KARCZEWSKI J., *Wspomnienia p. Jerzego Karczewskiego, syna ostatniego właściciela majątku w Wielgim, verbal message, private collection, Warszawa 2012.*
- KUDELSKA D., *Malczewski. Obrazy i słowa, W.A.B., Warszawa 2012.*
- ŁUKASZKIEWICZ J., *Określanie wieku niektórych gatunków drzew ulicznych na podstawie wybranych parametrów dendrometrycznych, Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego, Vol. 58, Wrocław 2010, 25-38.*
- MALCZEWSKI J. – paintings: *Self-portrait on the background of the manor in Wielgie, 1909, oil on plywood, private collection; Childhood – Jacek over a pond in Wielgie, 1919, oil on canvas, Muzeum Narodowe w Warszawie, [in:] D. Kudelska, Malczewski. Obrazy i słowa, W.A.B., Warszawa 2012, il. 4-5; My soul from the cycle of My life, 1917, oil on canvas, Muzeum Narodowe w Warszawie, Galeria Malarstwa Polskiego; Back in the homeland or Back to home, 1918, oil on plywood, Muzeum Narodowe w Krakowie, Galeria Sztuki Polskiej XX wieku; The Return, 1920, oil on plywood, [in:] J. Puciata-Pawłowska, Jacek Malczewski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, 243, ill. 162; The Empty Manor, 1922, oil on plywood, private collection; Thanatos, 1898–1899, oil on canvas, Muzeum Narodowe w Warszawie, [in:] *Ogród. Forma, symbol, marzenie, Zamek Królewski w Warszawie, 18 XII 1998–28 II 1999, Exhibition catalog, Warszawa 1998, 359-360.**
- Mapa Taktyczna Polski. 1938, scale 1:10 000, Godło: P44 S33 SOLEC, Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 1919–1939; www.polski.mapywig.org.*
- Mapa gruntów Państwowego Gospodarstwa Rolnego Wielgie zespołu Starosiedlice w Gminie Łaziska, powiecie łżeckim, województwie kieleckim położonego, in scale 1:5000, 1951, private collection.*
- MYCZKOWSKI Z., *Składniki tożsamości miejsca – idea i próba systematyki, Proceedings: Kraj-Art 2013, Międzynarodowa Konferencja Artystyczno-Naukowa: Element szczególny w otoczeniu – tożsamość miejsca, Zakopane 10–13.09.2013, 244-267.*
- Ogród. Forma, symbol, marzenie, Zamek Królewski w Warszawie, 18 XII 1998–28 II 1999, Exhibition catalog, Warszawa 1998.*
- Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Ogrody (1), Studia i Materiały, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa 1992.*
- PUCIATA-PAWŁOWSKA J., *Jacek Malczewski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.*
- STOPCZYK S., *Jacek Malczewski, KAW, Warszawa 1984.*
- WOŹNICZKA T., KOZERA L., KOZERA M., RYBIŃSKA H., *Ewidencja dokumentacyjna parku w Wielgim, gm. Ciepiałów, woj. radomskie, PTTK, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Radom 1991.*

1. WSTĘP

Parki przy dworach – charakterystyczne elementy polskiego przedwojennego krajobrazu – obecnie bardzo często pozostają w stanie mocnego zaniedbania, często wręcz dewastacji. Po dziesięcioleciach niewłaściwej ochrony i ogólnego braku

dbałości o ich zachowanie wiele obiektów stopniowo zanika i zaciera się w ludzkiej pamięci. Aktualnym i palącym problemem jest zatem odtwarzanie właściwego kształtu dawnych założeń parkowych i przywracanie ich lokalnym krajobrazom w myśl ochrony narodowego dziedzictwa kulturowego.

Kluczowe dla ich rewaloryzacji są szczegółowe badania terenowe, w trakcie których można jeszcze zidentyfikować dawne historyczne struktury kompozycyjne. Wnikliwa analiza zastanej szaty roślinnej staje się podstawą interpretacji przestrzennej, zwłaszcza w przypadku obiektów wyjątkowo zaniedbanych lub zdewastowanych (nieistniejący dwór, zanik układu drogowego, brak wyposażenia) oraz gdy nie zachowały się żadne historyczne materiały i plany, które jednoznacznie ukazywałyby sposób ukształtowania parku i całego majątku. Nieocenione dla potwierdzenia wcześniejszego istnienia takich odkrytych w terenie form są np. wspomnienia dawnych właścicieli, archiwalne fotografie rodzinne czy impresje malarskie.

Przykładem takiego historycznego zapisu są fenomenalne obrazy Jacka Malczewskiego, jednego z najwybitniejszych malarzy polskich. Na kilku z nich pozostał wyraźny przekaz z dwóch ważnych dla siebie miejsc – Wielgie wujostwa Karczewskich, gdzie spędził dzieciństwo, i Luśtawice, gdzie mieszkała jego siostra.

W niniejszym artykule przedstawiono sposób dochodzenia do identyfikacji kompozycji parku w Wielgiem w oparciu o badania terenowe i interpretację przedstawień Jacka Malczewskiego.

2. CEL BADAŃ

Nadrzędnym celem badań było odtworzenie oryginalnej kompozycji parku w Wielgiem (obecnie całkowicie zatartej), aby przywrócić jego historyczną formę przestrzenną, adekwatną do statusu obiektu zabytkowego. Istotą rozważań była idea przywołania *genius loci* z czasów, gdy przebywał tu i tworzył Jacek Malczewski. Aby zrealizować główne założenia, niezbędne było przeprowadzenie wnikliwej analizy stanu istniejącego obiektu zwłaszcza w warstwie roślinnej.

3. STAN BADAŃ

Park w Wielgiem położony jest w granicach strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej. W rejestrze zabytków figuruje pod numerem 745/A/57 (wpis z dnia 20 grudnia 1957 r.).

Do chwili obecnej nie zachowały się żadne historyczne materiały i plany, które jednoznacznie ukazywałyby sposób ukształtowania parku i całego folwarku¹⁹. Brak jest konkretnych informacji na temat układu przestrzennego terenu – przebiegu komunikacji, ukształtowania struktur roślinnych i powiązań widokowych. Materiały współczesne²⁰ również nie przynoszą istotnej wiedzy na temat zmian dokonujących się w obiekcie na przestrzeni lat powojennych.

¹⁹ *Mapa Taktyczna Polski. 1938*, skala 1:10 000, Godło: P44 S33 SOLEC, Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 1919-1939.

²⁰ T. Woźniczka, L. Kozera, M. Kozera, H. Rybińska, *Ewidencja dokumentacyjna parku w Wielgiem, gm. Ciepiałów, woj. radomskie*, PTTK, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Radom 1991; *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Ogrody (1)*, Studia i Materiały, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa 1992.

Aktualne badania kompozycji parku oparto przede wszystkim na istniejących uwarunkowaniach przestrzennych, przyrodniczych i funkcjonalnych. Pomiędzy marcem a wrześniem 2012 roku na terenie parku przeprowadzono ogląd obiektu i szczegółową inwentaryzację szaty roślinnej (autorskie obserwacje i badania terenowe)²¹.

Ważnym punktem odniesienia były obrazy Jacka Malczewskiego, na których zawarł wrażenia i atmosferę posiadłości Karczewskich, np. w cyklu *Thanatos, Autoportret na tle dworu w Wielgiem* (1909), *Powrót w rodzinne strony* (1918), *Dzieciństwo – Jacek nad stawem w Wielgiem* (1919).

Potwierdzeniem wierności malarskiego przekazu konkretnych obiektów na obrazach Malczewskiego była wizyta autorów badań w Luśtawicach (wrzesień 2012 r.), które również były przedstawiane na płótnach, np. *Powrót* (1920), *Pusty dwór* (1922)²².

4. OPIS BADAŃ

Powstanie założenia dworskiego w Wielgiem w obecnym miejscu datuje się na XVIII wiek²³. Czas powstania obiektu w ostatecznej postaci przypada na połowę XIX wieku²⁴. Właścicielem majątku był wówczas Feliks Karczewski (ur. 1830 – data śmierci nieznana), ojciec Wacława (1855-1911), pisarza, autora powieści *W Wielgiem*, a także wuj jednego z najwybitniejszych malarzy polskich – Jacka Malczewskiego.

Jacek Malczewski (ur. 15 lipca 1854 r. w Radomiu) w majątku swojego wuja przebywał od 1867 do 1871 roku. Czas tam spędzony miał ogromny wpływ na kształtującą się osobowość i wrażliwość twórczą Malczewskiego – wraz z kuzynami pozostawał pod opieką Adolfa Dygasińskiego, który zaszczepił w nim głęboki patriotyzm, co przejawiało się w późniejszych wątkach malarskich. Tam też ujawniły się jego artystyczne zainteresowania. Do Wielgiego artysta wracał potem wielokrotnie. Tam też powstało kilka jego wybitnych dzieł. Na miejscowym cmentarzu w 1898 roku spoczęła matka artysty, Maria²⁵.

Motywy okolicznych krajobrazów oraz samego majątku Malczewski uwiecznił na wielu swoich obrazach.

Historyczna kompozycja parku

Najistotniejszy przekaz o wyglądzie otoczenia dworu Karczewskich przynoszą właśnie obrazy Jacka Malczewskiego. Przedstawiają one sam dworek – niewielki drewniany parterowy budynek, sytuowany na planie litery L. Od frontu malutki portyk kolumnowy, zwieńczony trójkątnym szczytem. Bezpośrednio do budynku przylegał szereg regularnych, prostokątnych rabat, obrzeżonych pasami traw ozdobnych,

²¹ B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszkiewicz, P. Wiśniewski, *Inwentaryzacja szaty roślinnej wraz z gospodarką drzewostanem. Park w Wielgiem. Gm. Ciepiałów, pow. Lipski, woj. Mazowieckie, plan w skali 1:500*, maszynopis, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Warszawa 2012.

²² J. Malczewski, *Powrót*, 1920, olej na sklejce, [w:] J. Puciata-Pawłowska, *Jacek Malczewski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, 243, il. 162; *Pusty dwór*, 1922, olej na tekturze, zbiory prywatne.

²³ *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Ogrody (1)*...

²⁴ T. Woźniczka, L. Kozera, M. Kozera, H. Rybińska, *Ewidencja dokumentacyjna parku*...

²⁵ A. Jakimowicz, *Jacek Malczewski*, Auriga, Warszawa 1974; S. Stopczyk, *Jacek Malczewski*, KAW, Warszawa 1984; D. Kudelska, *Malczewski. Obrazy i słowa*, W.A.B., Warszawa 2012.

obsadzonych sezonowymi kwiatami i obficie kwitnącymi lilakami²⁶. Sezonowo pod ścianami ustawiano donice z roślinami o ozdobnych liściach lub kwiatkach (np. datury). Przed frontem budynku kolisty gazon na wjeździe otoczony był niewysokim ozdobnym płotkiem drewnianym, malowanym na biało²⁷. W głębi, za dworem, widoczny staw, a na jego północnym brzegu powtarzający się na obrazach motyw – grupa trzech topól włoskich. Całość prześwietlona jest słonecznym blaskiem, co sugeruje rozległą otwartą przestrzeń na froncie dworu, ramowaną ażurowym zadrzewieniem. Po wschodniej stronie budynku widać już ścianę bardziej zwartej drzewostanu parkowego²⁸.

Układ przestrzenny z kolistym gazonem i drogami, promieniście rozchodzącymi się od niego, znajduje potwierdzenie na mapie z 1951 roku²⁹. Zaznaczono tu również zakres zadrzewienia (łącznie – parkowego i części naturalistycznej) – od granicy rzeczki na zachodzie, szeroki pas wzdłuż granicy północnej, zwężający się ku wschodowi. Na terenie dzisiejszej łąki (pastwiska) i pola ornego w części wschodniej widnieje strefa użytkowa upraw rolniczych.

Analiza stanu istniejącego obiektu

Układ przestrzenny (kompozycja)

Obecnie w strukturze przestrzennej parku praktycznie brak jest pozostałości układów komponowanych. Zatarciu uległy wszystkie dawne perspektywy i powiązania widokowe (utrwalone na obrazach Malczewskiego), zarówno zewnętrzne (np. widok na odległą kaplicę z cmentarzem; widok na stawy hodowlane w kierunku zachodnim), jak i wewnętrzne (np. z dworu na staw parkowy). Obecnie w parku nie występują żadne powiązania widokowe, brak jest również charakterystycznych miejsc i obiektów, między którymi mogłyby zaistnieć.

Drzewostan parkowy przyjmuje postać zwartej układ o charakterze leśnym, z wyjątkiem trzech wyraźnie wyodrębniających się historycznych form liniowych – centralnej alei kasztanowcowej, niewielkiej wewnętrznej alei orzechowej i granicznego pasa robinii w części wschodniej.

Ze względu na postępującą wieloletnią sukcesję naturalną na zadrzewionym zasadniczym terenie parku można zidentyfikować jedynie trzy konkretne wnętrza przestrzenne: jedno w miejscu dawnego stawu oraz dwa po północnej stronie alei kasztanowcowej, rozdzielone podwójnym rzędem orzechów.

Park praktycznie całkowicie zatracił cechy stylowe i przestrzenne, obrazujące historyczny stan układu kompozycyjnego.

²⁶ J. Malczewski, *Thanatos*, 1898-1899, olej na płótnie, Muzeum Narodowe w Warszawie, [w:] *Ogród. Forma, symbol, marzenie*, Zamek Królewski w Warszawie, 18 XII 1998 – 28 II 1999, Katalog wystawy, Warszawa 1998, 359-360.

²⁷ J. Malczewski, *Moja dusza*, z cyklu *Moje życie*, 1917, olej na płótnie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Galeria Malarstwa Polskiego.

²⁸ J. Malczewski, *Autoportret na tle dworu w Wielgim*, 1909, [w:] D. Kudelska, *Malczewski...*, il. 5; *Powrót w rodzinne strony lub Powrót do domu*, 1918, olej na tekturze, Muzeum Narodowe w Krakowie, Galeria Sztuki Polskiej XX wieku.

²⁹ *Mapa gruntów Państwowego Gospodarstwa Rolnego Wielgie zespołu Starosiedlice w Gminie Łaziska, powiecie łżeckim, województwie kieleckim położonego*, skala 1:5000, 1951, zbiory prywatne.

Zabudowa i inne obiekty

Dawny dwór Karczewskich, stanowiący w przeszłości centrum założenia, obecnie nie istnieje (rozebrany po 1945 r.). Jego pozostałość stanowią częściowo odkryte fundamenty ceglane, wskazując wyraźnie miejsce jego usytuowania. W bliskim sąsiedztwie znajduje się pozostałość murowanej piwniczki.

Z przedwojennych budynków majątku zachowały się trzy murowane obiekty gospodarcze (obecnie w bardzo złym stanie technicznym): dwa w obrębie ścisłego parku – „Ptaszarnia” (prawdopodobnie woliera) w części zachodniej i powozownia w części środkowej, oraz jeden budynek w części południowej (pozostałość większego kompleksu).

W części północno-wschodniej, w lekkim obniżeniu terenu, znajduje się obiekt niezwykle – to autentyczny grób oficera Wojska Polskiego z września 1939 roku. Odrestaurowany (nagrobek z płyt kamiennych), gromadzi wokół siebie lokalną społeczność w dniach świąt narodowych oraz w dniu 1 listopada.

W obiekcie nie zachowały się żadne oryginalne elementy dawnego wyposażenia parkowego; brak też jakichkolwiek elementów współczesnych.

Komunikacja

Od głównej drogi publicznej do parku i części gospodarczej prowadzi dawna droga dojazdowa, brukowana lokalnym kamieniem polnym (oryginalny przebieg oraz materiał nawierzchni).

Na terenie parku brak jest wyraźnej sieci drogowej. Zatarciu uległy wszystkie dawne drogi i ścieżki, które wskazywałyby na historyczny kształt układu komunikacyjnego (wyjątek stanowi droga ziemna wewnątrz alei kasztanowcowej). Ponadto dwie drogi – przecinki, prowadzące od głównego wjazdu w stronę dawnego mostku i w kierunku stawu – wykazują cechy odwzorowania dawnego układu.

Roślinność

Ogólnie roślinność w parku przyjęła formę układów spontanicznych, naturalnych. Zadrzewienie parkowe na zdecydowanej powierzchni charakteryzuje duże zwarcie koron drzew i gęsty, nieprzebyty podszyt. W drzewostanie wyraźnie zaznacza się interesujący starodrzew. Runo parkowe na całym obszarze parku występuje w różnej fazie rozwoju lub degradacji.

Pod względem fitosocjologicznym w parku wykształciły się dwa zbiorowiska roślinne: w części najniższej – łąg jesionowo-olszowy (*Circeo-Alnetum*), w części wyższej – grąd niski (*Tilio-Carpinetum*).

Warstwa drzew parku składa się wyłącznie z gatunków liściastych. Jedynym wyjątkiem jest zasychająca jodła pospolita, rosnąca w pobliżu fundamentów dworu – drzewo introdukowane. W parku występują 22 gatunki drzew (łącznie 1020 egzemplarzy), z czego trzy zdecydowanie dominują: *Fraxinus excelsior*, *Acer platanoides* oraz *Alnus glutinosa*, które stanowią ponad 70% zadrzewienia parku (736 sztuk).

Gatunki towarzyszące, których obecność jest wyraźnie zauważalna, to: *Ulmus laevis*, *Robinia pseudoacacia*, *Populus sp.*, *Acer pseudoplatanus*, *Prunus padus* oraz *Salix alba* – łącznie 17% zadrzewienia (180 sztuk).

Odrębną grupę tworzą *Aesculus hippocastanum*, wchodzące w skład głównej alei (50 sztuk).

W parku występują stare drzewa owocowe. Są to: *Juglans regia*, *Malus domestica*, *Pyrus pyraeaster*, *Prunus cerasifera* (20 sztuk).

Można wskazać łącznie 54 drzewa, które stanowią pozostałość po dawnej kompozycji założenia.

Na terenie parku występuje drzewo objęte ochroną pomnikową – dąb szypułkowy w centralnej części alei kasztanowcowej. Ponadto daje się wyodrębnić grupa drzew o wyróżniających walorach pokrojowych, przy jednoczesnym dobrym lub średnim stanie zdrowia (38 sztuk).

Warstwę podszytu tworzą krzewy oraz podrosty i siewki drzew. Na przeważającym obszarze podszyt jest bardzo gęsty, natomiast miejscami (zwłaszcza w części północno-wschodniej) praktycznie zanika. W warstwie podszytu występują: podrosty i siewki drzew – głównie klon pospolity, klon jawor, czeremcha pospolita, jesion wyniosły, a także wiąz szypułkowy, topola osika, ałyczka; krzewy – na większości obszaru dominuje *Sambucus nigra*, poza tym *Euonymus europaeus*, *Prunus spinosa*, w domieszce: *Ribes rubrum*, *Corylus avellana*, *Symphoricarpos albus*, *Cornus sanguinea*, *Viburnum opulus*, *Rubus caesius*.

Na terenie parku wykształciła się warstwa runa, ogólnie zgodna z siedliskiem – dominują rośliny ze zbiorowisk *Circeo-Alnetum* i *Tilio-Carpinetum*. Na większości obszaru przeważają monokultury gatunków zielnych, stanowiących wskaźnik dużej zawartości azotu (azotanów) i dobrze rozłożonej próchnicy w glebie, np. *Urtica dioica* – charakterystyczna dla mezofilnych ziołorośli, *Aegopodium podagraria* – występujący m.in. w lasach wiązowo-jesionowych.

W części południowo-zachodniej (obniżenie terenu) w warstwie runa dominuje sadziec konopiasty (*Eupatorium cannabinum*) – roślina kłaczowa o wysokości 1–2 m, występująca na bagnach, pozostających pod działaniem wody zawierającej związki wapnia, oraz w zbiorowiskach źródłiskowych³⁰.

Układ wodny

Przez teren opracowania, w części północnej, północno-zachodniej i zachodniej, okresowo meandruje rzeczka Kosówka, zasilając obniżenie dawnego stawu w części północnej i kontynuując swój bieg wzdłuż zachodniej granicy parku. W tej części wczesną wiosną tworzy niezwykle malownicze, stosunkowo szerokie rozlewisko.

W części północno-zachodniej zaznacza się wyraźne obniżenie terenu w miejscu dawnego stawu. Obecnie teren ten zarasta w wyniku obniżenia stanu wód i postępującej sukcesji naturalnej roślinności. Potencjalna powierzchnia wód w parku wynosi około 0,2 ha.

Sąsiedztwo

Park w Wielgim jest obiektem stosunkowo wyizolowanym, otoczonym bezpośrednio bezdrzewnymi terenami rolnymi, rozproszoną zabudową wiejską i kompleksem stawów hodowlanych. W dalszym sąsiedztwie występują niewielkie kompleksy leśne i zadrzewienia śródpolne, rozciągające się w kierunku południowym. Sposób zagospodarowania i wykorzystania tych terenów praktycznie nie zmienił się od lat. Można zatem zakładać, że kształt tej przestrzeni jest analogiczny do czasów istnienia dworu i dawnego folwarku. Jest to poważny atut, cenny i rzadko spotykany obecnie w Polsce, gdzie w większości miejsc trwa nieustanny proces przekształceń krajobrazowych, często bardzo niekorzystnych.

³⁰ B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszkiwicz, P. Wiśniewski, *Inwentaryzacja szaty roślinnej...*

W otoczeniu parku znajduje się kilka interesujących obiektów – stara kaplica cmentarna na lekkim wyniesieniu oraz kościół, co prawda współczesny, ale wskazujący przynajmniej historyczne miejsce po dawnym zabytkowym kościele drewnianym.

5. WYNIKI – STAN PRZETRWANIA OBIEKTU

Struktura wiekowa drzewostanu (analiza dendrochronologiczna)

Drzewa w parku w Wielgim zostały ocenione pod względem wieku i stanu zachowania. Metodyka analizy struktury wieku drzewostanu opiera się na zastosowaniu tzw. klas. Określenie wieku drzew przeprowadzono na podstawie parametrów dendrometrycznych (obwód pnia na wysokości 1,3 m i wysokość drzewa)³¹. Ze względu na dużą zmienność warunków siedliskowych badanie miało charakter szacunkowy i polegało na przyporządkowaniu drzew do określonej klasy. Każda z nich została wyodrębniona na podstawie historycznych etapów rozwoju i degradacji kompozycji parkowej:

klasa 1: [217 sztuk] – drzewa samosiewy w wieku **40 lat lub młodsze** – wyrosłe po całkowitym zaniechaniu prac pielęgnacyjnych w parku (od 2 połowy lat 70. XX w.);

klasa 2: [411 sztuk] – drzewa samosiewy w wieku **41–70 lat** – wyrosłe w parku po 1940 roku, kiedy zaprzestano kompleksowego kształtowania i pielęgnacji drzewostanu parkowego;

klasa 3: [398 sztuk] – drzewa dojrzałe – **powyżej 70 lat** – rosnące w parku przed 1939 rokiem, sadzone celowo w ramach kompozycji parkowej.

Można stwierdzić, że park jako dzieło istnieje w określonym czasie, zależnym od długowieczności zastosowanego materiału roślinnego, zwłaszcza drzew. Jak długo drzewostan jest ukształtowany zgodnie z projektem, tak długo mamy do czynienia z konkretnym dziełem określonego twórcy. Kryterium zgodności stanu istniejącego z założonym może być liczba drzew oryginalnych – minimum co czwarte dojrzałe drzewo w wieku około 70 lat jest zgodne z projektem. W odniesieniu do badanego obiektu jedynie wąska grupa drzew, związanych z historyczną kompozycją parkową (kształtowaną do końca lat 30. XX w.), wchodzi w skład klasy 3. Zaliczają się do nich: kasztanowce białe (38 sztuk), dęby szypułkowe (4 sztuki), orzechy włoskie (14 sztuk), grupa kilkudziesięciu najstarszych drzew (zwłaszcza: grochodrzewy, jesiony wyniosłe, klony pospolite, dęby szypułkowe), rosnących w zadrzewieniu pasowym wzdłuż wschodniej granicy parku, oraz nieliczne reliktowe egzemplarze drzew w otoczeniu dawnego dworu (np. rząd grabów i zamierająca jodła). Stąd można mówić praktycznie o **zaniku oryginalnej kompozycji drzewostanu parku** w Wielgim.

Identyfikacja obiektów i struktur historycznych

Podczas badań terenowych stwierdzono obecność kilku ważnych struktur historycznych, umożliwiających, przynajmniej w pewnym stopniu, odszyfrowanie zatartego układu przestrzennego obiektu³².

³¹ Zastosowano zmodyfikowaną autorsko tabelę L. Majdeckiego (1986) oraz nomogramy opracowane przez J. Łukaszkiewicza (2010). Metody te służą do szacunkowego określania wieku drzew na podstawie obwodu pnia oraz wysokości.

³² B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszkiewicz, P. Wiśniewski, *Koncepcja rewaloryzacji parku w Wielgim. Gm. Ciepiałów, pow. Lipski, woj. Mazowieckie, plan w skali 1:500, maszynopis, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Radomiu, Warszawa 2012.*

Nie budzą żadnych wątpliwości komponowane układy liniowe: stara aleja kasztanowcowa, aleja z orzechów włoskich, pas robinii. Na lokalizację dworu wskazują pozostałości fundamentów oraz kilka zachowanych (ale zamierających) ozdobnych drzew w pobliżu – jedyne na tym terenie drzewo iglaste, dwa kasztanowce, zwarty szereg grabów pospolitych (prawdopodobnie pozostałość po formowanym szpale-rze), a przede wszystkim potężny zasychający dąb szypułkowy (sąsiadujący z dworską kuchnią³³). Usytuowanie dworu wyraźnie określa przebieg głównej osi kompozycyjnej układu, ukierunkowanej na funkcjonujący główny wjazd na teren właściwego parku.

Jednoznacznie można określić zasięg dawnego stawu i wypukłość półwyspu – wskazuje na to wyraźne zróżnicowanie wysokości terenu i zasięg istniejącego zadrzewienia (Il. 1).

Potwierdzeniem lokalizacji kolistego gazonu przed frontem dworu jest grupa samosiewów, rosnących idealnie na planie łuku – wyznaczają one zasięg dawnego gazonu i zróżnicowanie zagęszczenia i budowy podłoża (nawierzchni) (Il. 2).

Na terenie parku, w pobliżu powozowni, znajdował się kort tenisowy³⁴. Identyfikacja istniejącej roślinności pozwala lokalizować go na zachód od budynku – na tym obszarze brak większych drzew, porasta go jedynie stosunkowo rzadki podszyt, co wskazywałoby na występowanie w tym miejscu zupełnie innego typu podłoża.

W środkowej części terenu wyraźnie zaznacza się zwarty liniowy układ drzew biegnący w kierunku północnym. Może to sugerować występowanie w tym miejscu granicy dawnego parku i terenów użytkowych (folwarcznych upraw ogrodniczych i rolniczych). Potwierdza to obecność starej alei orzechowej i kilku zamierających drzew owocowych zlokalizowanych w pobliżu (2 jabłonie, 1 grusza, 2 mirabelki, 4 orzechy włoskie). Drzewa te oraz dwuszereg reliktowych orzechów wyraźnie wskazują na obecność sadu w miejscu dzisiejszej łąki (pastwiska).

Zastosowanie drzew z gatunku robinia biała do obsadzenia wału granicznego na wschodzie terenu opracowania sugeruje istnienie w pobliżu dawnej pasieki³⁵.

6. PODSUMOWANIE – WNIOSKI

1. Park w Wielgim, przez związki z postacią Jacka Malczewskiego oraz usytuowanie w praktycznie nieprzekształconym od czasów przedwojennych krajobrazie, to obiekt wyjątkowy, o istotnych walorach historycznych, wartych odtworzenia, podkreślenia i ochrony. Pomimo znacznego stopnia zaniedbania nadal charakteryzuje się ogromnym potencjałem przyrodniczym i kulturowym.
2. Alegoryczne obrazy Jacka Malczewskiego osadzone są w znanych mu, przyjaznych realiach (np. Luśławice), co przez analogię pozwala na identyfikację nieistniejącego dworku w Wielgim wraz z otoczeniem i dalszymi, charakterystycznymi planami.
3. Aktualne autorskie szczegółowe analizy przestrzenne oraz szaty roślinnej umożliwiły identyfikację struktur kompozycyjnych parku wraz z folwarkiem, potwierdzając impresje malarskie.

³³ J. Karczewski, *Wspomnienia p. Jerzego Karczewskiego, syna ostatniego właściciela majątku w Wielgim*, przekaz ustny, zbiory prywatne, Warszawa 2012.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

4. Ocena drzewostanu parkowego pod względem wieku i stanu zachowania dostarcza ważnych przesłanek odnośnie do kształtowania dawnej kompozycji, a także stanowi podstawę opracowywania przyszłej strategii pielęgnacji roślinności.
5. Dzięki szczegółowemu rozpoznaniu zasobów i stanu szaty roślinnej parku możliwa jest twórcza konserwacja obiektu (kreatywna rewaloryzacja), oddająca *genius loci* obrazów Malczewskiego z jednoczesnym zaakceptowaniem zmian, które dokonały się na tym terenie w okresie powojennym³⁶, zwłaszcza w sferze naturalnych przekształceń szaty roślinnej (brak wieloletniej opieki i pielęgnacji uruchomił proces naturalnej sukcesji, co zaowocowało wykształceniem się cennych, stabilnych zbiorowisk roślinnych z bogatą awifauną).

³⁶ Z. Myczkowski, *Składniki tożsamości miejsca – idea i próba systematyki*, Materiały konferencyjne: Kraj-Art 2013, Międzynarodowa Konferencja Artystyczno-Naukowa: Element szczególny w otoczeniu – tożsamość miejsca, Zakopane 10-13 września 2013, 244-267.